પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

સાહિત્યસર્જન : વૈયક્તિક પ્રવૃત્તિ કે સહિયારી ?

'કુમાર'ના સદ્‌ગત તંત્રી બચુભાઈ રાવતે 'કુમાર' કાર્યાલયમાં વર્ષો સુધી 'બુધકવિસભા'નું સંચાલન કરી ગુજરાતી કવિઓની પેઢીઓનું અદ્‌ભુત જતન-સંવર્ધન કર્યું હતું. સિત્તેરના દાયકામાં અમદાવાદ જવાનું થતું ત્યારે 'બુધકવિસભા'નો મેં પણ લાભ લીધો હતો. એ સ્તુત્ય પ્રવૃત્તિ તે પછી 'કુમાર'ના વર્તમાન તંત્રી અને કવિ-વિવેચક ડૉ. ધીરુ પરીખે 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના ભવનમાં ચાલુ રાખી. 'સાહિત્ય પરિષદ' અમદાવાદ કાર્યાલયમાં 'સર્જકો સાથે સંવાદ'ની પ્રવૃત્તિ નિયમિત રીતે ચલાવે છે. સુરતના કેટલાક સાહિત્યકાર મિત્રો છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોથી 'પરિષદ'ના ઉપક્રમે દર રવિવારે 'સર્જકો સાથે સંવાદ'ની પ્રવૃત્તિનું સંચાલન કરે છે જેમાં નવોદિત સાહિત્યસર્જકો પોતાની કૃતિઓનું વાચન કરે છે, તેના પર ચર્ચા થાય છે અને માર્ગદર્શન આપતા યુવા સર્જકોને તેથી લાભ થાય છે તેવી મારી પ્રતીતિ છે.

'સર્જકો સાથે સંવાદ' જેવી પ્રવૃત્તિના સુફળનું એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હાલમાં પ્રાપ્ત થયું. સ્વ. કેતન મુનશી પચાસ-સાઠના દાયકાના આપણી ભાષાના એક તેજસ્વી વાર્તાકાર હતા. દુર્ભાગ્યે તેમનું અતિ યુવાન વયે મૃત્યુ થયું હતું. કેતન મુનશીનું ખરું નામ નચિકેત મુન્સફ. તેઓ મૂળ સુરતના. ગયે વર્ષે તેમનાં સ્વજનોએ સુરતની 'નર્મદ સાહિત્ય સભા'ને વાર્તાસ્પર્ધા યોજવા માટે રૂ. દસ લાખનું મોટું દાન આપ્યું. દાનની શરત અનુસાર માત્ર એક જ વાર્તાને શ્રેષ્ઠ ઠરાવી તેના લેખકને રૂ. પચીસ હજારનું પારિતોષિક અપાય છે. સ્પર્ધાને વાર્તાકારોનો પ્રોત્સાહક પ્રતિસાદ મળે છે. પ્રથમ વર્ષે એકસો સાઠથી વધુ અને આ વર્ષે ત્રણસો સત્તર વાર્તાઓ આયોજકોને મળી હતી. જોગાનુજોગે પ્રથમ બંને વર્ષ ઓછાં જાણીતાં કે અજાણ્યાં વાર્તાકારોને આ પારિતોષિક મળ્યું. પહેલા વર્ષના પારિતોષિક-વિજેતા હતા - સતીશ વૈષ્ણવ; આ વર્ષે દીનાબહેન પંડ્યા એ ઇનામ જીતી ગયાં. મારે અહીં વાત દીનાબહેન અને તેમની પુરસ્કૃત કૃતિ 'ઓહવાટ'ની કરવી છે અને તે પણ 'સર્જકો સાથે સંવાદ'ની પ્રવૃત્તિના સંદર્ભમાં. દીનાબહેનનું નામ વિજેતા રૂપે નિર્ણીત થયું ત્યારે એ નામ અમારે માટે વાર્તાકાર તરીકે સાવ અજાણ્યું હતું, પણ પછી ફોન પર 'પરિષદ'મંત્રી રાજેન્દ્ર પટેલે અને દીનાબહેને રૂબરૂમાં કહ્યું કે 'પરિષદ'ને ઉપક્રમે અમદાવાદમાં 'પરિષદભવન'માં ચાલતી 'સર્જકો સાથે સંવાદ'ની પ્રવૃત્તિમાં આ લેખિકાનાં વાર્તાકાર તરીકેનાં વિકાસ અને ઘડતર થયાં હતાં. રાજેન્દ્રભાઈએ કહ્યું કે દીનાબહેનની વાર્તાને આવું મોટું ઇનામ મળ્યું એ 'પરિષદ' માટે પણ ગૌરવપ્રદ ઘટના છે.

પ્રશ્ન એ થઈ શકે કે સાહિત્યસર્જન એ વૈયક્તિક, નિજી પ્રવૃત્તિ છે કે સામુદાયિક ? ઉત્તરમાં એમ કહેવાનું મન થાય કે તત્ત્વતઃ સાહિત્યસર્જન વૈયક્તિક પ્રવૃત્તિ છે, પણ તે સાથે સહિયારા ઉપક્રમે તેને સંમાર્જનની તક મળી શકે અને તે સર્જક તથા તેની કૃતિ માટે ઇષ્ટ નીવડવાનો સંભવ રહે.

આવી સહિયારી સર્જન-સંમાર્જનપ્રવૃત્તિનાં અનેક ઉદાહરણો સ્મરણે ચઢે છે.

ચાળીસના દાયકામાં સુરતના નવાપરા, કરવા રોડ પર ગઝલગુરુ અમીન આઝાદની સાઇકલ-સમારકામની દુકાન હતી જે વાસ્તવમાં ગઝલની પાઠશાળા હતી. ત્યાં પંક્ચર-દુરસ્તી ઓછી અને ગઝલ-ઇસ્લાહ વધારે થતી. પરંપરાવાદી ગુજરાતી ગઝલકારોની એક આખી પેઢી એ દુકાન પર ઊછરી હતી. પચાસના દાયકામાં મેં ગઝલો લખવા માંડી તે પછી સદ્‌ગત ગઝલકાર મિત્ર મનહરલાલ ચોકસીની સાથે બેસીને અમે બંનેએ 'ફિલબદી' (તત્કાળ) રૂપે આશરે પાંચસો જેટલી ગઝલો લખી હશે. શાસ્ત્રીય સંગીતકારો દિવસના સોળ કે અઢાર કલાકના રિયાઝ માટે પ્રસિદ્ધ છે. ક્રિકેટરોને પણ નિયમિત નેટ-પ્રૅક્ટિસ વિના ચાલતું નથી. અમારે માટે ફિલબદી ગઝલ-લેખન રિયાઝ સમાન હતું.

સાઠના દાયકામાં 'રે' મઠ તેની સામૂહિક સાહિત્યસર્જનપ્રવૃત્તિ માટે વિખ્યાત બન્યો હતો. એ પ્રવૃત્તિ સફળ તો હતી જ. સાઠ-સિત્તેરના દાયકામાં મુંબઈમાં કેટલાક વાર્તાકારમિત્રોએ વર્ષો સુધી વાર્તાવર્તુળ ચલાવ્યું હતું. સુરતમાં 'અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ'ની બૃહદ્ શાખાને ઉપક્રમે રચાયેલા 'વાચકમંચ'ના નેજા હેઠળ બહેનોને વાર્તા-કવિતાલેખનનું પ્રશિક્ષણ પૂર્વ'પરિષદ'મંત્રી રવીન્દ્ર પારેખ આપે છે. એ વર્કશોપની ફલશ્રુતિ રૂપે સ્મિતા પારેખ જેવા આશાસ્પદ વાર્તાલેખિકા ઊભર્યાં છે. રવીન્દ્ર પારેખે બારડોલી જઈને પણ લાંબા સમય સુધી વાર્તાલેખનના વર્ગોનું સંચાલન કર્યું હતું. સુરત તેની ગઝલ-લેખન શિબિર-પ્રવૃત્તિ માટે પણ જાણીતું છે. અગ્રણી ગઝલકાર નયન દેસાઈએ સંખ્યાબંધ યુવક-યુવતીઓને ગઝલના છંદોનું શિક્ષણ આપ્યું છે. હવે અન્ય નગરોમાં જઈને પણ ગઝલવર્ગો ચલાવે છે. વલસાડમાં પણ સાહિત્યસર્જન પ્રશિક્ષણની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. આવી પ્રવૃત્તિઓ અન્યત્ર પણ ચાલતી જ હશે.

ઉર્દૂ ગઝલ-લેખનક્ષેત્રે ઇસ્લાહની પરંપરા સુસ્થાપિત છે. 'ઇસ્લાહ'નો શબ્દાર્થ 'હજામત'. ઉસ્તાદ-શાગિર્દ-સંબંધોની દૃઢમૂલ પરંપરાની એ નીપજ. હવે કદાચ એ પ્રવૃત્તિ અને પરંપરા એટલી વ્યાપક નહિ હોય. ઉર્દૂમાં તરહી અર્થાત્ પંક્તિ પરના મુશાયરાનું ઘણું પ્રવચન હતું. ગુજરાતી પરંપરાવાદી ગઝલના દૌરમાં પણ ઘણા તરહી મુશાયરાઓ થતા. એ એક પ્રકારની સહિયારી ગઝલ-સર્જન-સંમાર્જનપ્રવૃત્તિ હતી. હવે તેનું ચલણ ઓસરી ગયું છે.

અમદાવાદમાં 'આકંઠ સાબરમતી'ની નાટ્યલેખન-મંચનપ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી. તેમાં ઇમ્પ્રોવાઇઝેશન દ્વારા એક નાટિકાને ઇવૉલ્વ કરવાનો ઉપક્રમ ખાસ્સો ફળદાયી નીવડ્યો હતો. સાઠના દાયકામાં અમે સુરતના કેટલાક નવલકથાકારોએ સહિયારી નવલકથા લખવાના બે પ્રયોગો કર્યા હતા. એક વાર સુરતમાં કોઈક સર્વિસક્લબની સભામાં અમે પાંચેક સુરતી વાર્તાકારોએ સહિયારા વાર્તાલેખન-કથન-પઠનનો પ્રયોગ પણ કર્યો હતો.

આવા પ્રયોગો-ઉપક્રમોની સફળતા-અસફળતા મારે મન અતિ ગૌણ બાબત છે. મહત્ત્વ સહિયારાપણાની ભાવનાનું છે. આવા સંવાદો, શિબિરો, કાર્યશાળાઓ ઇત્યાદિની સૌથી મહત્ત્વની ઉપલબ્ધિ એ કે તે દ્વારા સર્જકોને સર્જનપોષક આબોહવા, પ્રાણવાયુ- પ્રદાયક વાતાવરણ અને સંમાર્જનની સુવિધા મળી શકે છે.

નિરંતર, સઘન સાહિત્યિક આબોહવાનો સંસ્પર્શ સાહિત્યસર્જન માટે પરિપોષ આપનારો બની શકે છે તેનો મને પૂરતો સ્વાનુભવ છે.

તા. ૧૫-૩-૨૦૧૦ **ભગવતીકુમાર શર્મા**